

DOI: <https://doi.org/10.32839/2304-5809/2020-83.1-14>

УДК 811.112.2=161.2'366.58-021.25

Дмитренко О.В., Мукогоренко М.С.

Національний університет «Полтавська політехніка імені Юрія Кондратюка»

НАКАЗОВИЙ СПОСІБ У НІМЕЦЬКІЙ МОВІ ЯК ВАЖЛИВИЙ КОМПОНЕНТ СПРИЙНЯТТЯ ТЕКСТУ ТВОРУ

Анотація. Статтю присвячено дослідженню проблеми утворення та вживання категорії наказового способу в українській та німецькій мовах. Наголошено на специфіці наявності у сучасній німецькій мові, крім двох основних форм імператива – однини і множини, ввічливої форми, що вживається при звертанні як до однієї особи, так і до кількох осіб. У німецькій мові ввічлива форма збігається з 3-ю особою множини, у той час як в українській – з 2-ю особою множини. Зазначено важливість контексту для передачі характерних ознак мовленнєвої ситуації, що забезпечують необхідну мотивацію спонукальної дії. Основною темпоральною ознакою форм імператива автори називають співвіднесеність до майбутнього. Вони простежують зв'язок цього темпорального явища з модальним значенням спонукання, що виражає дію необхідну, бажану, але ще не здійснену. Дослідники констатують, що семантика імператива та вид імперативних ситуацій залежить від того, кому адресоване волевиявлення мовця, а головним морфологічним показником ситуації є особа та число дієслова. Зосереджуючись на змісті форми 2-ї особи однини та множини, що становлять суть наказовості, ми вважатимемо першу імперативну ситуацію, організовану дієсловом у формі 2-ї особи однини наказового способу, ядром імперативності. Авторами виокремлено декілька відтінків значення синтаксично вільних форм наказового способу: спонукання, прохання, благання, дозвіл, пересторога, наказ, жартівливе або іронічне спонукання. Наголошено, що до головних лексичних засобів для передачі спонукання належать: звертання, вигуки, частки, повтори каузативні дієслова.

Ключові слова: імператив, контекст, морфологічні засоби, наказовий спосіб, стилістичне забарвлення, функціональний стиль.

Dmytrenko Olena, Mukohorenko Maksym

National University «Yuri Kondratyuk Poltava Polytechnic»

THE IMPERATIVE MOOD IN GERMAN AS AN IMPORTANT COMPONENT OF TEXT PERCEPTION OF THE WORK

Summary. The paper deals with the research of formation and usage of the imperative mood category in Ukrainian and German. The special attention is paid to distinguishing the significant difference in formation of this grammatical category in the specified languages, which the specialist has to know to avoid difficulties when translating. The authors of the paper focus on the specificity of the modern German: except the two main forms of the imperative (singular and plural), there is a polite form used when addressing both one person and several persons. But in German the polite form coincides with the 3rd person of the plural, while in Ukrainian – with the 2nd person of the plural. The importance of the context for the transmission of characteristic features of the speech situation that provide the necessary motivation for the stimulating action is noted. The authors describe the correlation with the future as the main temporal characteristic of the imperative forms. The connection of this temporal phenomenon with the modal meaning of the inducement, which expresses the action necessary, desirable, but not yet done, is traced. The context and speech situation also play a significant role. The researchers state that the imperative semantics and imperative situations type depend on the person to whom the speaker's will is addressed, and the main morphological indicator of the situation is the person and the number of the verb. Focusing on the content of the form of the 2nd person singular and plural, which are the essence of imperative mood, we would consider the first imperative situation, organized by the verb in the form of the 2nd person singular of imperative mood, as the very core of imperativeness. The authors have identified several shades of meaning of syntactically free forms of the imperative mood, including: simple inducement, request, supplication, permission, reproach, admonition, order, joking or ironic inducement. It is noted that the main lexical means for inducement transmitting include: references, exclamations, particles, iterations, causative verbs. The latter are divided into 3 groups: verbs, in the meaning of which the causation method is indicated; defined by the inducement form; verbs, which are non-causative.

Keywords: imperative, context, morphological means, stylistic nuance, the imperative mood, functional style.

Постановка проблеми. Актуальність статті обумовлена необхідністю дослідити наказовий спосіб (імператив) у німецькій та українській мовах, адже між цими дієслівними категоріями у зазначених мовах існує велика різниця, як в утворенні, так і у вживанні. Матеріал може стати у пригоді у роботі перекладачів, у навчально-педагогічній діяльності під час проведення занять з німецької мови, у розробці навчальних планів із проблеми вивчення і перекладу категорії способу дієслова.

Як свідчить аналіз останніх досліджень і публікацій, феномену наказового способу присвя-

чено велику кількість наукових робіт. Питання вивчення імперативу в лінгвістичній науці від середини XX століття й дотепер досить активно розробляли Л.А. Бірюлін, О.В. Бондарко, О.П. Воробйова, Н.С. Валгіна, Е.В. Гулига, Й. Крекич, Н.С. Лалаян та інші [2; 4; 6; 7; 12; 13]. Ю.С. Кійко у своїй фундаментальній праці проводить німецько-українські паралелі в інформаційних жанрах [11]. Г.С. Драпалюк, Н.М. Ільчишин, Н.І. Пиндик характеризують лексичний і перекладацький аспекти у діловому німецькомовному дискурсі [8]. У кандидатській дисертації О.А. Романова

з'ясовується питання комунікативно-прагматичних та семантичних ознак німецьких висловлювань-прохань [15]. Ю.В. Жлуктенко проводить німецько-українські мовні паралелі, у яких знаходить спільне та підкреслює відмінне в обох мовах [9]. Монографію професора Л.Р. Безутлої присвячено темі вербалізації імпліцитних смислів у німецькомовному діалогічному дискурсі [1]. У наукових доробках О.В. Смеречинської досліджено морфологічні засоби вираження завершеності дії в українській та німецькій мовах [18]. Питання імперативу порушували І.Р. Вихованець, К.Г. Горденська, А.П. Загнітко [10].

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Незважаючи на цілу низку наукових студій, присвячених аналізу наказового способу німецької мови, дана проблематика потребує подальшого дослідження у порівняльному аспекті.

Мета роботи полягає у необхідності з'ясувати відповідності та розбіжності між утворенням і вживанням наказового способу в німецькій та українській мовах, що сприятиме забезпеченню якісного двостороннього перекладу.

Виклад основного матеріалу. Імператив – це комунікативно зорієнтоване категорійне утворення, що пристосоване системою мови для ретрансляції адресованого волевиявлення. Ця мовна одиниця має відповідні граматичні, семантичні та семантико-синтаксичні ознаки, забезпечуючи відображення ірреальної модальної семантики, що потенційно може стати дійсною. Особливість імперативних конструкцій полягає у тому, що їх використовують для апеляційного спілкування. Призначенням спонукальних мовних конструкцій є виклик до конкретної дії. Імперативні висловлення є значною частиною мовної продукції людини, оскільки з їх допомогою регулюється суспільно-виробнича діяльність. Традиційно імператив відносять до морфологічної граматичної категорії способу дієслова, що вживається з дієслівними розрядами числа, особи, стану і зовсім не перетинається з категорією часу, а також з дійсним та умовним способами.

Актуальними на сьогодні залишаються питання про склад, зміст та будову комунікативної імперативної ситуації, компонентами якої є суб'єкт-адресат, суб'єкт волевиявлення, суб'єкт-виконавець та потенційна дія.

У німецькій та українській мовах дієслово має однакове лексико-граматичне значення й позначає дію у широкому розумінні цього слова. Дієслово має три способи (дійсний, умовний і наказовий), основні значення яких у німецькій і у рідній мові збігаються, але в утворенні мають суттєві розбіжності, що може спричинити труднощі при перекладі. Дієслова наказового способу змінюються за числами й особами: в однині вони мають форму другої особи, а в множині – форму першої і другої особи. Особливістю форми наказового способу в реченнях є відсутність підмета. Даний спосіб дієслова виражає спонукання до дії через наказ, прохання, побажання, заклик, пораду.

Специфікою сучасної німецької мови є наявність, крім двох основних форм імператива – однини і множини, ввічливої форми, що вживається при звертанні як до однієї особи, так і до кількох осіб. В німецькій мові ввічлива форма

збігається з 3-ю особою множини, а в українській – з 2-ю ос. множини: 2 особа однини: Gib! Дай! 2 особа множини: Gebt! Дайте! Форма ввічливого звернення: Geben Sie, bitte! Дайте, будьласка! 1 особа множини: Geben wir! Дамо! Або: Wollen wir geben! Давайте дамо!

Основна темпоральна ознака форм імператива – співвіднесеність до майбутнього. Л.А. Бірюлін простежує зв'язок цього темпорального явища з модальним значенням спонукання, що виражає дію необхідну, бажану, але ще не здійснену [2, с. 170]. На думку фахівців, модальне значення імперативу виникає в результаті взаємодії видо-часового значення неподільної цілісності дії. Також чималу роль тут відіграють контекст і мовленнєва ситуація [5, с. 27].

Синонімічне зближення відбувається передусім на основі тотожності темпорального плану майбутнього, а також спрямованості дії до адресата при підтримці контексту і спонукальної інтонації. Зазначене переносне вживання характерне для всіх форм майбутнього часу, крім 1-ої особи однини, бо вона виключає віднесеність до адресата, що являє собою постійну характерну ознаку спонукання. Форми минулого і теперішнього часу також можуть бути використані у спонукальному значенні тільки за умови темпоральної транспозиції їх у план майбутнього.

Й. Крекш констатує, що семантика імперативу та вид імперативних ситуацій залежить від того, кому адресоване волевиявлення мовця, а головним морфологічним показником ситуації є особа та число дієслова. Таким чином, шестичленна особова парадигма наказового способу дає підстави для виокремлення шести імперативних ситуацій позамовної дійсності [12, с. 149].

Перша імперативна ситуація – це конструкції з предикатом у формі 2-ї особи однини наказового способу. Їх вважають «найбільш імперативними» за змістом. Ці дієслівні форми означають, що адресат має стати виконавцем дії, щодо якої адресант виражає волевиявлення. Таку форму наказового способу традиційно виокремлюють усі дослідники, а найбільш радикальні підходи спричиняють абсолютизацію її ролі в системі імператива [7, с. 68].

Зосереджуючись на змісті форми 2-ї особи однини та множини, що становлять суть наказовості, ми вважатимемо першу імперативну ситуацію, організовану дієсловом у формі 2-ї особи однини наказового способу, ядром імперативності. Цю точку зору засвідчує й той факт, що імперативні ситуації, створені таким чином, є найбільш частотними у художніх текстах.

У комунікативній ситуації потенційна дія, виражена дієсловом наказового способу у формі другої особи однини, залежно від контексту та додаткових морфологічних маркерів (наявність заперечної частки не; часток при дієслові, тощо) здатна передавати різні види волевиявлення: команда, розпорядження, заборона, наказ, вимога, прохання, благання, заклик, пропозицію, дозвіл тощо.

Обов'язковими для імперативних висловлень є два модальних значення – ірреальність і волюнтативність. Для цих конструкцій невід'ємним є такий компонент, як вказівка на категоричність / некатегоричність спонукання. Також необхідно зазначити важливість контексту для передачі характерних ознак мовленнєвої

ситуації. Саме розуміння ситуації дозволяє слухачеві сприйняти мотиваційний потенціал імперативної конструкції, а отже, і його спонукальну силу висловлення.

О.П. Воробйова пропонує у процесі розгляду відтінків спонукального значення класифікацію, в основу якої покладено такі параметри:

1) від кого направляється імпульс каузації (від мовця чи слухача);

2) хто саме є зацікавленим у виконанні запропонованої дії (мовець чи слухач);

3) субординація: хто визначає себе вище (мовець чи слухач) [6, с. 102].

Функціонально-семантичне поле спонукування у теоретичній літературі зазвичай пояснюється як базисний компонент поля модальності. А.А. Романов розглядає імператив «відправною точкою при побудові функціонально-семантичного поля спонукування» [15, с. 11].

Ще однією структурно-граматичною моделлю складносурядного речення є сполучення розповідного та імперативного речень. Розповідне речення набуває семантики імперативного завдяки поєднанню модального дієслова з інфінітивом у ролі присудка. Що стосується складнопідрядних речень, то вони реалізуються на основі поєднання імперативного, який виступає головним реченням, з розповідним або питальним у ролі підрядної його частини.

До головних лексичних засобів для передачі спонукування, на думку фахівців, належать: звертання, вигуки, частки, повтори каузативні дієслова. Останні поділяються на 3 групи: дієслова, у значенні яких вказано спосіб каузації; за формою спонукування; не власне каузативні дієслова [9].

Основними функціями звертань є називання особи, тобто виконавця дії, надання висловлюванню більшої категоричності, підкреслення відносин між комунікантами. Це може бути вираження поваги або зневаги до співрозмовника, підсилення спонукування до виконання дії. Вживання часток сприяє виявленню та уточненню відтінків значення спонукування, вони підсилюють або пом'якшують категоричність спонукування, змінюють його інтенсивність, доповнюють і уточнюють семантику мовних засобів спонукан-

ня, висловлюють емоційно-експресивні відтінки. Наприклад: «Sag Sie mir doch, Frau Gothe!, wie kommt es nur, sie wird mir viel schwerer heraufzuziehen als der junge Königssohn, der ist in einem Augenblick bei mir». – «Скажи мені, фрей Готель, як це може бути, мені буде набагато важче підтягнутись, ніж молодому сину короля, який буде біля мене через мить» [19, с. 142].

Повтор частин імперативного речення підсилює спонукування, робить його емоційнішим. Рефрен присудка надає спонуканню відтінок категоричності або прохання, благання, залежно від ситуації мовлення. При повторі другорядного члена речення підкреслюється значення слова, посилюючи і роблячи більш емоційним все висловлювання. Вигуки є одним з поширених засобів посилення семантики спонукування в імперативних конструкціях. Вони можуть виражати нерозуміння, здивування, подив, залучати увагу співрозмовника до думки мовця, підсилювати почуття незадоволеності, туги, печалі, горя, жалю, надавати висловлюванню відтінок грубості, збільшувати спонукування, роблячи його категоричним [10, с. 169]. Наприклад: «Geh' gleich hin; kann er König machen, so kann er auch Kaiser machen, ich will nun Kaiser sein. Geh' gleich hin». – «Іди зараз; якщо вона може зробити королем, тоді вона може зробити і самим імператором, а я зараз хочу бути імператором. Іди зараз» [20, с. 129].

Висновки і пропозиції. У статті проаналізовано сучасні наукові студії українських та зарубіжних науковців з питання утворення та функціонування категорії наказового способу. У результаті доведено вплив наказових дієслівних конструкцій на темпоральне сприйняття всього тексту, модальне значення та співвіднесеність імперативу до майбутнього часу. Встановлено наявність різних форм спонукальних конструкцій у німецькій та українській мовах, а також можливі варіанти їх перекладу. Виявлено, що імперативні висловлення є значною частиною мовною продукцією людини і важливу роль для їх адекватного розуміння та перекладу має знання ситуації. Комплексний характер роботи розширює поле для досліджень проблеми вживання та перекладу дієслівних конструкцій.

Список літератури:

1. Безугла Л.Р. Вербалізація імпліцитних смислів у німецькомовному діалогічному дискурсі. Харків : Харк. нац. ун-т ім. В.Н. Каразіна, 2007. 332 с.
2. Бирюлин Л.А. Презумпции побуждения и прагматика императива. *Типология и грамматика*. Москва : Наука, 1990. С. 162–173.
3. Білоус І.Л. Власні назви у німецьких газетно-публіцистичних жанрах : дис. ... канд. філол. наук : 10.02.04. Чернівці, 2014. 254 с.
4. Бондарко А.В. Теория функциональной грамматики. Л. : Наука, 1990. 262 с.
5. Валгина Н.С. Теория текста. Москва : Логос, 2003. 279 с.
6. Воробйова О.П. Текстовые категории и фактор адресата. Київ : Вища школа, 1993. 199 с.
7. Гулыга Е.В. Грамматико-лексические поля в современном немецком языке. Москва : Просвещение. 1969. 184 с.
8. Драпалюк Г.С., Ільчишин Н.М., Пиндик Н.І. Діловий німецькомовний дискурс: лексичний і перекладацький аспекти. *Імідж сучасного педагога: науково-практичний освітньо-популярний журнал*. Полтава : ТОВ «АСМІ», 2015. № 7 С. 47–49.
9. Жлуктенко Ю.В. Німецько-українські мовні паралелі. Київ : «Либідь», 1977. 354 с.
10. Загнітко А.П. Лінгвістика тексту : теорія і практикум : [науково-навчальний посібник]. Донецьк : Дон НУ, 2006. 289 с.
11. Кійко Ю.Є. Німецько-українські паралелі в інформаційних жанрах : фрактальний підхід. Чернівці : Видавничий дім «Родовід», 2016. 392 с.
12. Крекич Й. Побудительные перформативные высказывания. Москва, 1993. 241 с.
13. Лалаян Н.С. Порівняльна граматики німецької та української мов. Вінниця : Нова Книга, 2013. 224 с.
14. Левицкий В.В. Квантитативные методы в лингвистике. Черновцы : Рута, 2004. 189 с.

15. Романов А. А. Коммуникативно-прагматические и семантические свойства немецких высказываний-просьб : автореф. дис. ... канд. филол. наук : спец. 10.02.04 «Германские языки». Калинин, 1982. 15 с.
16. Саламатина О.О. Стратегії і тактики респондента у сучасному німецькомовному та україномовному публіцистичному інтерв'ю. *Сучасні дослідження з іноземної філології : зб. наук. праць*. Ужгород : ПП «Аутдор-Шарк», 2015. Вип. 13. С. 175–184.
17. Селіванова О.О. Лінгвістична енциклопедія. Полтава : Довкілля-К, 2010. 844 с.
18. Смеречинська О.В. Морфологічні засоби вираження завершеності дії в українській та німецькій мовах. *Молодий вчений*. Херсон : Видавничий дім «Гельветика», 2017. № 8(48). С. 140–143.
19. Duden. *Grammatik der deutschen Gegenwartssprache*. Leipzig – Zürich – Wien : Dudenverlag, 1998. 699 s.
20. Jung W. *Grammatik der deutschen Sprache*. Санкт-Петербург : Лань, 1996. 517 с.

References:

1. Bezuhla L.R. Verbalizatsiia implitsytnykh smysliv u nimetskomovnomu dialohichnomu dyskursi: [monohr.] Kh.: Khark. nats. un-t im. V.N. Karazina, 2007. 332 s.
2. Biryulin L.A. Prezumpcii pobuzhdeniya i pragmatika imperativa. *Tipologiya i grammatika*. M.: Nauka, 1990. S. 162–173.
3. Bilous I.L. Vlasni nazvy u nimetskykh hazetno-publistsystychnykh zhanrakh: dys. ... kand. filol. nauk: 10.02.04. Chernivtsi, 2014. 254 s.
4. Bondarko A.V. Teoriya funkcional'noj grammatiki. L.: Nauka, 1990. 262 s.
5. Valgina N.S. Teoriya teksta. M.: Logos, 2003. 279 s.
6. Vorobiova O. P. Tekstovye kategorii i faktor adresata. K.: Vishcha shkola, 1993. 199 s.
7. Gulyga E.V. Grammatiko-leksicheskie polya v sovremennom nemeckom yazyke / E.V. Gulyga E.I. SHendel's. M.: Prosveshchenie. 1969. 184 s.
8. Drapaliuk H.S., Ilchyshyn N.M., Pyndyk N.I. Dilovyi nimetskomovnyi dyskurs: leksychnyi i perekladatskyi aspekty. *Imidzh suchasnoho pedahoha: naukovopraktychnyi osvithno-populiarnyi zhurnal*. Poltava: TOV «ASMI», 2015. № 7. S. 47–49.
9. Zhluktenko Yu.V. Nimetsko-ukrainski movni paraleli. K.: «Lybid», 1977. 354 s.
10. Zahnitko A.P. Linhvistyka tekstu: teoriia i praktykum: [naukovo-navchalnyi posibnyk]. Donetsk: Don NU, 2006. 289 s.
11. Kiiko, Yu. Ye. Nimetsko-ukrainski paraleli v informatsiinykh zhanrakh: fraktalni pidkhyd. Chernivtsi: Rodovid. 2016, 392 s.
12. Krekich J. Pobuditel'nye performativnye vyskazyvaniya. Seged, 1993. 241 s.
13. Lalaian N.S. Porivnialna hramatyka nimetskoї ta ukrainskoї mov / N.S. Lalaian, O.V. Podvoiska. Vinnytsia: Nova Knyha, 2013. 224 s.
14. Levickij V.V. Kvantitativnye metody v lingvistike. Chernovcy: Ruta, 2004. 189 s.
15. Romanov A. A. Kommunikativno-pragmatische i semanticheskie svoystva nemeckih vyskazyvanij-pros'b: avtoref. dis. ... kand. filol. nauk: spec. 10.02.04 «Германские языки». Kalinin, 1982. 15 s.
16. Salamatina O.O. Stratehii i taktyky respondentu u suchasnomu nimetskomovnomu ta ukrainomovnomu publitsystychnomu interv'iu. *Suchasni doslidzhennia z inozemnoi filolohii: zb. nauk. prats / Vidp. red. M.P. Fabian*. Uzhhorod: PP «Autdor-Shark», 2015. Vyp. 13. S. 175–184.
17. Selivanova O.O. Linhvistychna entsyklopediia. Poltava: Dovkillia-K, 2010. 844 s.
18. Smerechynska O.V. Morfolohichni zasoby vyrazhennia zavershenosti dii v ukrainskii ta nimetskii movakh. *Molodyi vchenyi*. Kherson: Vydavnychiy dim «Helvetyka», 2017. № 8(48). S. 140–143.
19. Duden. (1998). *Grammatik der deutschen Gegenwartssprache*. Leipzig – Zürich – Wien: Dudenverlag, 699 s.
20. Jung W. (1996). *Grammatik der deutschen Sprache*. SPb: Lan', 517 s.